

Ewert, Per, 2022 & 2023. *Landet som glömde Gud. Hur Sverige under 1900-talet formades till världens mest sekulärindividualistiska land.* Skellefteå: Artos och Norma Bokförlag.

Anmälan av Martin Lindström

World Values Survey (WVS) visar sedan decennier starka samband mellan religion, kultur och politik i olika länder. Dimensionerna traditionella vs sekulariserade värderingar respektive överlevnad vs självförverkligande (kollektivism vs individualism) är grundläggande för hur kulturella värderingar, ofta grundade i religion, interagerar med politiskt beteende och politiska beslut (Inglehart 1997, 2018). Den tilltagande sekulariseringen och individualismen är utmärkande för hela västvärlden, men Per Ewert försöker i *Landet som glömde Gud* (2022–23), som är en populariserad version av hans doktorsavhandling i historia, *Moving reality closer to the ideal* (Ewert 2022), förklara varför svenska respondenter under senare decennier intagit en extremt sekulariserad och individualistisk position när de besvarat WVS även jämfört med respondenter i andra västländer. Befolkningen i Sverige har blivit något mindre sekulariserad under det allra senaste decenniet, vilket huvudsakligen beror på omfattande invandring. Ewerts utgångspunkt är Socialdemokraternas långa regeringsinnehav i Sverige under 1900-talet.

Socialdemokraterna såg tidigt Svenska kyrkan som en konservativ kraft som stod i vägen för den socialistiska samhällsordningen. Det fanns två vägar att omintetgöra kyrkans traditionella evangeliskt-lutherskt kristna inflytande över samhället, enligt Ewert.

Den första vägen var kravet att frikoppla kyrkan från staten. Kravet på Svenska kyrkans skiljande från staten återfinns därför i samtliga socialdemokratiska partiprogram från det första 1897 till och med partiprogrammet 1944. Strävan att motarbeta kyrkan och den traditionella kristendomen kom till uttryck redan när Socialdemokraterna fick sina fyra första ministerposter i koalitionsregeringen Edén-Branting med Liberalerna åren 1917–1920. Den socialdemokratiska ecklesiastikministern Värner Rydén (1917–1919) genomdrev den stora skolreformen 1919 som avskaffade Luthers katekes som lärobok i folkskolan (Wetterberg 2010). Ewert ger en grundlig beskrivning av den kulturkamp som följde under 1920-talet och framåt mellan de tre politiska krafterna Socialdemokraterna, Liberalerna (och 1923–1934 de frisinna) samt Högern

Martin Lindström är professor/överläkare i socialmedicin och verksam vid Socialmedicin och hälsopolitik, Institutionen för kliniska vetenskaper i Malmö, Lunds universitet, och Centrum för primärvårdsforskning, Lunds universitet/Region Skåne.
E-post: martin.lindstrom@med.lu.se

och Bondeförbundet. När Socialdemokraterna hade makten drev partiet på i riktning mot avkristning av bland annat skolan. När Liberalerna/de frisinnade hade makten avstannade processen men inga åtgärder vidtogs för att reversera utvecklingen. När Högern hade regeringsmakten gjordes däremot aktiva försök att vända utvecklingen. Så återinförde till exempel den andra högerministären med Arvid Lindman som statsminister (1928–1930) möjligheten att frivilligt undervisa om Luthers katekes i folkskolan (Ewert 2022–23: 145–146, 314). Högern hade också under i synnerhet den första hälften av 1900-talet sin starkaste väljarförankring i valkretsar med starka statskyrkliga traditioner (Lindström 2001). Bondeförbundet följde huvudsakligen samma linje som Högern. Under koalitionsregeringen mellan Socialdemokraterna och de borgerliga partierna under andra världskriget samt under koalitionsregeringen mellan Socialdemokraterna och Bondeförbundet åren 1951–1957 med bondeförbundaren Ivar Persson i Skabersjö som ecklesiastikminister bromsades tillfälligt Socialdemokraternas försök till avkristning (Ewert 2022–23: 314–315), men när Socialdemokraterna till exempel i andrakammarvalet 1968 fick 50,1% av rösterna accelererade processen (Ewert 2022–23: 275–276).

Den andra vägen var att förändra Svenska kyrkan inifrån. Artur Engberg (1888–1944) som var socialdemokratisk ecklesiastikminister 1932–juni 1936 och hösten 1936–1939 hade i sin ungdom propagerat för kyrkans skiljande från staten, men kom senare att förespråka strategin att först ta den politiska kontrollen över kyrkan. Den socialdemokratiske prästen och politikern Harald Hallén (1884–1967), ledamot i andra kammaren 1912–1921 och 1925–1960 och grå eminens inom partiet i kyrkofrågor, framförde liknande tankar. Hallén såg en ny kristenhet som intuitivt förstår Kristus som ”fullständigt fri och formlös” i motsättning till den traditionelle Kristus som förmedlas via en formell kyrkoorganisation, bibeltrohet och sakrament (Ewert 2022–23: 184). Redan i 1923 års utredning om kyrkan och ämbetsfrågan, i vilken Hallén var tongivande, föreslogs en förändring av kyrkan och prästämbetet bort från den kyrkliga gemenskapen, den traditionellt kyrkliga auktoriteten och det Heliga till en ny ambition att i stället flytta kyrkans fokus till statens intressen. Trots att förslaget vid detta tillfälle fick stark kritik av tunga kyrkliga instanser och avfärdades av såväl riksdag som kyrkomöte var riktningen utstakad för de politiska krafter som ville förändra kyrkan i grunden (Ewert 2022–23: 177–178). I själva verket segrade den andra vägens strävan att förändra kyrkan inifrån. Ett avgörande steg var att politisera och partipolisera kyrkomötet genom att minska prästernas och det aktiva kyrkfolkets inflytande för att i stället förskjuta makten till partipolitiska lekmän. Genom 1949 års kyrkomötesreform fick kyrkomötet en majoritet av politiskt valda ledamöter, vilket sedan bland annat var förutsättningen för det av regeringen Erlander genomdrivna beslutet i ämbetsfrågan om kvinnliga präster vid kyrkomötet 1958. Biskop Anders Nygren beskrev den nya ordningen som ”en kyrka av svenska staten,

inorganiserad i denna och utan egentligt självständigt liv”. Biskop Nygren beklagade också att han tidigare viftat bort dem som höjt varningar för Artur Engbergs ”Kungliga Salighetsverk” (Ewert 2022–23: 185). Enligt Ewert var det delvis en politisk slump att kvinnoprästfrågan fick så stor uppmärksamhet eftersom den underliggande kulturkampen och motsättningarna var mycket bredare och djupare (Ewert 2022–23: 186–187). En rad reformer i samma progressiva riktning följde. Bland annat ändrades lagen om biskopsval år 1963 till ökat lekmannainflytande (Ewert 2022–23: 185). I det nya socialdemokratiska partiprogrammet 1960, som ersatte 1944 års partiprogram, finns därför inte längre kravet på avskaffande av statskyrkan. Partiet hade genom politisering av kyrkomötet och andra funktioner skapat en öppning för att i grunden förändra kyrkans teologiska och politiska inriktning inifrån. Ewert belyser bakgrunden till den omfattande förändring som följde och som redan tidigare ingående skildrats av andra. Den marxistiska vänstern fick betydande genomslag med budskapet att Jesus är socialist och att kristendomen är en inomvärldslig protesterörelse. Denna inomkyrkliga rörelse har också konsekvent ignorerat marxistiska och andra regimers omfattande förföljelser av kristna (Sundeen 2017). När Svenska kyrkan år 2000 slutligen skildes från staten var det med bevarandet av ett starkt politiserat kyrkomöte som högsta styrande organ dominerat av Socialdemokraterna med stödpartier även efter skilsmässan. Svenska kyrkan är numera en från staten i huvudsak fristående kyrka som styrs av politiker som ofta representerar sekulära politiska ideologier inkluderande även marxistisk ideologi, vilket torde vara unikt i världen. Traditionell kristendom har ibland ersatts av moralisk terapeutisk deism (Sandahl 2018: 379). Samtidigt har kyrkans traditionella andliga riktningar gammalkyrklighet, högkyrklighet och lågkyrklighet marginaliserats trots det officiella hyllandet av begreppet mångfald (Sandahl 2018).

När Socialdemokraterna vunnit kontrollen över kyrkan följde först skolan och sedan familjepolitiken. Enligt Ewert kan ordningsföljden tyckas slumpmässig, men i själva verket följer den en logik där kritikerna mot Socialdemokraternas skolpolitik och familjepolitik inte kunde mobilisera samma motstånd utan stöd från kyrkan (Ewert 2022–23: 310). Inriktningen på Socialdemokraternas skolpolitik har redan kortfattat berörts, men förändringen av skolan fick mycket större genomslag genom skolreformerna under 1950- och 1960-talen. Den enhetliga grundskolan infördes 1962 baserad på läroplanen LGR 62 efter statliga utredningar som betonat att kristendomen och alla situationer i vilka läraren framstår som auktoritet skulle avvisas och ersättas med den individuella elevens självständighet, intressen och personlighetsutveckling i en miljö där eleven inte påtvingas värderingar utan fostras till ett kritiskt sinnelag. Den nya skolans mål att vara ”objektiv” övergick emellertid snabbt till att betona den sekulära individualismen som ideal (Ewert 2022–23: 312). Skolans radikaliserings fortsatte omedelbart genom att LGR 62 ersattes av den

ännu mera progressiva LGR 69 redan 1969 (Ewert 2022–23: 255–257). Rapportering om disciplin- och ordningsproblem från mitten av 1960-talet besvarades med mer av samma ideologi, vilket indikerar ursprunget till dagens problem med avsaknad av lärarauktoritet och våld i skolan (Ewert 2022–23: 259). En drivande kraft bakom skolreformerna var litteraturhistorikern, författaren och socialdemokratiska riksdagsmannen i andra kammaren (1957–1968) Stellan Arvidson (1902–1997), som ofta omformulerade skrivningarna i utredningar och läroplaner i mera radikal riktning än vad som formellt beslutats, bland annat genom tillägg av strategiskt utvalda ideologiska nyckelord i texterna. Enligt Ewert har Stasi-arkiven påvisat Arvidsons tro på betydelsen av ateistiska läromedel och ateistisk fostran. Arvidson ströks från Socialdemokraternas riksdagslista inför andrakammarvalet 1968 eftersom han alltmer kommit att betraktas som en politisk belastning då han vägrat ta avstånd från regimen i DDR. Arvidson var sedan under åren 1969–1987 ordförande i *Vänskapsförbundet Sverige-DDR* (Ewert 2022–23: 243). Arvidson utnämndes till hedersdoktor vid det östtyska universitetet i Rostock 1969 och var personlig vän med DDR:s utbildningsminister Paul Wandel. I sitt högtidstal vid ceremonin förklarade Arvidson att den nya svenska skolan var en förberedelse för socialismen (Ewert 2022–23: bildtexter efter 272).

Det progressiva förändringsarbetet fortsatte sedan på familjepolitikens område från och med mitten av 1960-talet. Ewert benämner ideologin ultraprogressivism eftersom dess strävan bygger på den utopiska föreställningen att individens oberoende och självförverkligande övertrumfar alla andra värderingar och hänsynstaganden. Detta var grunden för den svenska ideologiska statsindividualismen som gör individerna oberoende av gemenskaper som familjen, kyrkan och sammanslutningar i civilsamhället samtidigt som den via höga skatter, omfattande omfördelningssystem och sofistikerade kontrollsystem gör individerna fullständigt beroende av staten (Ewert 2022–23: 254). Även här hade Svenska kyrkan och dess traditionella kristna syn på mänskliga relationer tidigare varit en avgörande motvikt. År 1951 publicerade hela biskopskollegiet i Svenska kyrkan skriften "Ett brev i folkets livsfråga" i vilken biskoparna definierade äktenskap, relationer och sexualitet som det viktigaste stridsfältet. Biskopsbrevet tog entydig ställning för en traditionell kristen hållning i motsats till individualistiska normer som utgår från "den enskildes njutningskrav och lyckobegär". Biskoparna försvarade det traditionella äktenskapet och familjen som samhällets grundvalar med förankring i "Guds bud" och "Guds vilja" (Ett brev i folkets livsfråga 1951). Från att ha varit ett parti med en gemenskapsinriktad syn på familjen fram till mitten av 1960-talet förvandlades Socialdemokraterna genom ett antal övertygade individer snabbt till ett ultraprogressivt parti (Ewert 2022–23: 275–276). Den drivande kraften framför andra var Alva Myrdal (1902–1986), som var filosofie kandidat, författare, socialdemokratisk politiker, statsråd 1966–1973 och mottagare av Nobels fredspris 1982 (delat med

Alfonso Garcia Robles). Hon blev känd redan 1934 när hon tillsammans med maken professor Gunnar Myrdal publicerade boken *Kris i befolkningsfrågan* (1934) som föreslog reformer på olika samhällsområden mot bakgrund av de låga födelsetalen under reproduktionsnivå som observerats sedan slutet av 1920-talet. Enligt Ewert spände Alva Myrdals radikalism över ett brett ideologiskt fält i vilket hon ibland talade som kommunisterna medan hon ibland var extremt liberal i sin retorik snarare än socialistisk. Hennes övergripande ideologiska vision var den sekulariserade individualismen (Ewert 2022–23: 266). Varje individ skulle ha ansvar för sin egen försörjning och bli ”fri från sin könsroll” (Ewert 2022–23: 275–276). Barnen fungerade bäst senare i livet som självständiga individer om de fick utvecklas kollektivt i offentliga förskolor. En rad lagar som avsåg äktenskap, familj, könsroller, barn och mänskliga relationer gjordes under den ultraprogressiva perioden 1968–1976 mildare eller strängare helt beroende på vad som främjade individens oberoende och självständighet. Institutioner som det traditionella äktenskapet och familjen försvagades konsekvent. Den institution som skulle garantera individernas oberoende blev i stället staten (Ewert 2022–23: 278). Ewert framhåller att Socialdemokraternas radikaliserings 1968 inte främst var resultatet av utbredda folkliga önskemål utan målmedvetna åtgärder från en ganska liten grupp intellektuella (Ewert 2022/2023: 284). Vid partikongressen 1969 var endast 9 % av ledamöterna arbetare medan 18% var högre tjänstemän och 38 % partitjänstemän, vilket kan förklara radikaliserings (Ewert 2022–23: 262).

Ewert konkluderar att förändringarna av kyrkan, skolan och familjen under 1950-, 1960- och 1970-talen sammanföll med genombrottet för ett postmodernt ifrågasättande av alla auktoriteter. I denna värld utan traditionella auktoriteter blir staten den storhet som individen kopplas samman med för att få autonomi. Varje land har ändå någon auktoritet. I det sekulära Sverige finns auktoriteten hos staten (Ewert 2022–23: 320). En annan konklusion är de borgerliga partiernas ständiga eftergifter och hur framgångsrik den socialdemokratiska hegemonin var. Moderaterna, Centerpartiet och Folkpartiet som tidigare entydigt försvarat kristen tro och kultur började i slutet av 1960-talet formulera partiprogram som försökte förena kristen kulturtradition med sekulär humanism (Ewert 2022–23: 252; Lindström 2020).

Det är mycket svårt att spontant hitta några sakfel vid läsningen av den populariserade bokversionen. Årtal och sakuppgifter som denne recensent känner till är korrekta. Ewert hade kunnat relatera den extrema svenska sekulariseringen till motsvarande trender i andra västländer. WVS-mätningarna har trots allt pågått sedan 1970-talet. Har den svenska sekulariseringen och individualiseringen successivt devierat från andra västländer som deltagit i WVS ända sedan 1970-talet? Eller har det funnits en speciell brytpunkt? Sådana försök till kvantifiering och överblick över tid gör inte Ewert. Några försök till jämförelser med andra länder görs inte heller. En annan anmärkning är att

Ewert noggrant återger framför allt Stellan Arvidsons kopplingar till regimen i DDR, synbarligen för att stärka sin egen tes och misstänkliggöra motståndaren. Å andra sidan fick Arvidson en central position som politisk sekreterare redan i 1946 års skolkommision under Tage Erlander (Erlander 1973: 238), och Arvidsons relation till DDR är långt ifrån ideologiskt ointressant i sammanhanget.

Arne Rasmusson, professor i tros- och livsåskådningsvetenskap och opponent vid Ewerts disputation, har kritiserat Ewert för att betrakta verklighetens komplexitet i för binära termer. Rasmusson menar till exempel att staten interagerade politiskt med Svenska kyrkan även före socialdemokratins maktperiod, och att Ewerts bild att relationen blev politisk först genom Socialdemokraternas inflytande är felaktig (Rasmusson 2023). Det Rasmusson bortser från är att den stat som Svenska kyrkan tidigare interagerade med var i grunden kristen och att Luthers tvåregementslära om åtskillnaden mellan de världsliga och andliga regementena underlättas om staten är kristen och inte aggressivt sekulär. Högern och Bondeförbundet var entydigt kristna partier till och med 1960-talet. Socialdemokraterna var däremot ett revisionistiskt parti med marxistisk grundsyn samt fientlig eller avog syn på traditionell kristendom.

Per Ewert är direktor för den kristna tankesmedjan Clapham-institutet. Hans bok skulle därför kunna avfärdas som en hopplöst ensidig partsinlaga om det inte vore för den omfattande empiriska dokumentationen. Ola Sigurdson har i en recension i *Kyrkans Tidning* ifrågasatt Per Ewerts premisser och påpekat att Ewert driver sin tes för hårt i förhållande till det empiriska materialet: ”Onekligen fångar Ewert något i den svenska historien i *Landet som glömde Gud*. Men frågan är egentligen vad” (Sigurdson 2023). Sigurdsons kritik kan emellertid ifrågasättas av två anledningar. För det första var Socialdemokraternas inställning till Svenska kyrkan och den traditionella kristendomen redan från början tydlig och grundad i partiets ideologi och uttalade mål. Partiets ledande företrädare har också efterlämnat rikliga egna vittnesmål. Det empiriska underlaget får närmast betecknas som massivt. Med tanke på ämnets centrala betydelse för den svenska samhällsutvecklingen är det i stället förvånande att det inte skrivits någon doktorsavhandling om denna breda och djupgående politiskt drivna förändring av det svenska samhället tidigare. För det andra har *Kyrkans Tidning* visserligen beteckningen politiskt oberoende, men Svenska kyrkan och dess arbetsgivarorganisation är tidningens huvudägare vilket gör det lätt att se kritiken som en partsinlaga. I själva verket förefaller ämnet vara så laddat att det lätt går att tolka in en agenda både hos Ewert själv och flera av hans kritiker.

Några centrala frågor återstår: Hur är det möjligt att en doktorsavhandling som undersöker ett ämne som är så centralt för den politiska kulturen i Sverige som de ideologiska rötterna till den extrema svenska sekulärindividualismen och den svenska statsindividualismen blir hänvisad till att skrivas och försvaras vid ett privat universitet i Norge, VID Specialized College University in Oslo

Municipality? Är det bara en tillfällighet? Eller var "åsiktskorridoren" vid svenska universitet för trång? Vilka andra ämnen är så viktiga att detta ämne inte får plats i Sverige?

Referenser

- Erlander, Tage, 1973. *Tage Erlander 1940–1949*. Stockholm: Tidens Förlag.
- "Ett brev i folkets livsfråga", 1951. Stockholm: Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag, nr. 3.
- Ewert, Per, 2022. *Moving reality closer to the ideal. The process towards autonomy and secularism during the Social Democratic hegemony in 20th century Sweden*. Dissertation no. 44. Oslo: VID Specialized University.
- Ewert, Per, 2022 och 2023. *Landet som glömde Gud. Hur Sverige under 1900-talet formades till världens mest sekulärindividualistiska land*. Skellefteå: Artos och Norma Bokförlag.
- Inglehart, Ronald, 1997. *Modernization and postmodernization. Cultural, economic and political change in 43 societies*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Inglehart, Ronald, 2018. *Cultural evolution: People's motivations are changing, and reshaping the world*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lindström, Martin, 2001. "Conservative voting and the church: the religious dimension in the electoral geography of the conservative (moderate) party in Sweden 1921–1998", *Statsvetenskaplig tidskrift* 104(4), s. 305–328.
- Lindström, Martin, 2020. "Moderaternas ideologiska grundsyn. En uppföljning av debatten under det sena 1900-talet", *Statsvetenskaplig tidskrift* 122(1), s. 5–29.
- Myrdal, Alva & Myrdal, Gunnar, 1934. *Kris i befolkningsfrågan*. Stockholm: Bonniers.
- Rasmusson, Arne, 2023. "Är allt S-partiets fel?", *Tidskriften NOD*, Nummer 1, tillgänglig på Är allt (s)-partiets fel? – Tidskriften NOD, citerad 2025-11-04.
- Sandahl, Dag, 2018. *En annan kyrka. Svenska kyrkan speglad genom Kyrklig samling och Kyrklig samling speglad genom Svenska kyrkan*. Helsingborg: GAudete Förlag.
- Sigurdson, Ola, 2023. "Per Ewerts premisser bör ifrågasättas", *Kyrkans Tidning*, 2023-03-27, tillgänglig på Per Ewerts premisser bör ifrågasättas | Kyrkans Tidning, citerad 2025-08-26.
- Sundeen, Johan, 2017. *68-kyrkan: svensk kristen vänsters möte med marxismen 1965–1989*. Stockholm: Bladh by Bladh AB.
- Wetterberg, Gunnar, 2010. *Edén. Sveriges statsministrar under 100 år*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.